

STORMSKADOR VID ERSK-MATS

Antikvarisk medverkan vid renovering av stallens yttertak, ladugårdskomplexets port, fönster på bostadshuset samt återuppförande av källarsvale

Lindsjön 1:13
Hassela socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2014

Daniel Olsson

Slutrapport
Lst. Dnr: 434-3371-14

STORMSKADOR VID ERSK-MATS

Antikvarisk medverkan vid renovering av stallets yttertak, ladugårdskomplexets port, fönster på bostadshusen samt återuppförande av källarsvale

Lindsjön 1:13
Hassela socken
Nordanstigs kommun
Gävleborgs län
2014

Rapport 2015:21
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:
Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Tel 026-65 56 00
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2015

Omslagsbild: Stallet efter stormen Ivars framfart då 5/6-delar av taket och takkonstruktionen blåste av. Foto från öster: Boerje Bohlin, december 2013.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Lagskydd	6
Historik och beskrivning.....	6
Skadebild	7
Utförda åtgärder.....	9
Stallet.....	9
Ladugårdskomplexet	11
Norr på gården.....	11
Yst på gården.....	11
Källarsvalen vid jordkällaren	12
Antikvariska ställningstaganden	12
Avvikelser från beslut.....	13
Kvarstående arbeten.....	14
Övrigt.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter.....	15
Käll- och litteraturförteckning	15

Figur 1. Ersk-Matsgården samt gården i sydöst som är arrendatorsgården Ny-Ersk-Mats. Stallet är markerat med en röd pil, läget för logens port är markerat med en blå pil och jordkällarens placering är på kartan utmärkt med en gul pil. Den gula vägen i kartans nordöstra hörn är landsvägen mellan Hassela och Torpshammar. Utdrag ur cX-kartan.

Figur 2. Vedboden, stallet, bostadshuset "Yst på gården" och ladugårdskomplexet. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2012-09-21.

SAMMANFATTNING

Natten mellan den 12 och 13 december 2013 drog stormen Ivar fram genom bland annat Jämtland, Medelpad och norra Hälsingland och orsakade omfattande skador på både bebyggelse och skog på många platser. På den byggnadsminnesförklarade visningsgården Ersk-Mats i Hassela blåste ungefär 5/6-delar av stallets plåttak och underliggande träkonstruktion av. De kringflygande takdelarna orsakade i sin tur skador på de intilliggande bostadshusens fönster. Dessutom blåste ett dörrblad i ladugårdskomplexets norra port sönder. Därtill var källarsvalen vid den fristående stenkällaren i dåligt skick.

Renoveringen av dessa skadade byggnader och byggnadsdelar utfördes hösten 2014 av Timmerblock AB, Ljusdal. Stallens takkonstruktion byggdes upp på traditionellt sätt med återanvändande av kvarvarande hela takdelar och nytillverkade takdelar av motsvarande dimensioner. Ladugårdskomplexets port har lagats, liksom de fönster som hade gått sönder. Källarsvalen var i så dåligt skick att den måste nytillverkas. Läns museet deltog i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som även har sammanställt denna rapport. Renoveringsarbetet godkändes vid slutbesiktningen 2014-10-08.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Timmerblock AB har utfört arbetet på traditionellt hantverksmässigt sätt med återanvändande av de delar som gick att använda samt med noggrant utvalt virke av god kvalitet. Arbetet har följt villkoren i Länsstyrelsens bidragsbeslut och slutresultatet ser bra ut ur antikvariskt hänseende. Läns museet kunde godkänna arbetet med den utförda renoveringen vid slutbesiktningen och tillstyrkte utbetalning av beviljat byggnadsvårdsbidrag.

LAGSKYDD

Stallet är en del av gården Ersk-Mats som är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen. Byggnadsminnets beteckning är BM85.

Figur 3. Stallet och bostadshusen "Norr på gården" och "Yst på gården". Foto från sydöst, Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2011-06-30.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Gården Ersk-Mats i Hassela, som är belägen 13 kilometer nordväst om Hassela kyrkby, anlades under 1770-talet av ättlingar till de svedjefinnar som slog sig ned i dessa trakter kring sekelskiftet 1600. Gården var permanent bebodd fram till 1960-talet varefter den en tid lämnades öde, innan den skänktes till dåvarande Hassela kommun. På gården finns idag tolv hus, nämligen två bostadshus, stall, ladugårdskomplex, vagnslider, härbre, vedbod, sommarladugård, en hitflyttad torkbastu, tre lador samt därtill även en jordkällare. Byggnaderna genomgick en omfattande renovering i början av 1980-talet. Vattenverket, som är beläget utanför byggnadsminnets skyddsområde, rekonstruerades 1988–1991 och i anslutning till detta finns även en hitflyttad lada. Därefter har mer omfattande renoveringar utförts på ladugårdskomplexet 2009–2010 och på vattenverket 2010–2011.

Stallet är en timrad byggnad uppförd av timmer fällt 1853, placerad på gårdsplanens västra sida. Det står på grundstenar och hörnstolpar av trä. Takkonstruktionen består av fem takåsar som vilar på byggnadens gavelrösten respektive två takstolar, rafter och ett undertak av okantade bakar sammanfogade med träanor. Ovanpå undertaket låg tidigare ett äldre spåntak och ovanpå detta galvaniserad pannplåt. Hängränna fanns bara uppsatt ovanför byggnadens port, som är vänd mot gårdsplanen. Byggnaden inrymmer stall med tre spiltor och krubba, stallslider, utedass, en snickarbod och en trappa upp en pigkammare. Därtill finns en oinredd vind.

Bostadshuset "Norr på gården" har fönster med träspröjs och bostadshuset "Yst på gården" har fönster både med träspröjs respektive blyspröjsade fönster. Båda

dessa hus är uppförda i timmer i 1½ våning med oinredd vind och har tak av pannplåt.

Jordkällaren, som är byggd av sten, är belägen rakt norr om bostadshuset ”Yst på gården”. Den nås via en låg kilformad svale av trä med en trädörr med handtag.

Det stora ladugårdskomplexet på gårdsplanens södra sida har en bred dubbelport av trä som leder in till ett lida, delvis med sluttande golv in mot logen.

För mer detaljerade beskrivningar av ovan nämnda och övriga byggnader hänvisas till byggnadsminnesutredningen från 2001.¹

Figur 4. Gårdsplanen vid Ersk-Mats med stora delar av stallens tak utspritt efter stormen Ivars framfart. Foto från sydväst: Boerje Bohlin, december 2013.

SKADEBILD

Den huvudsakliga bakgrunden till de skador som nu har åtgärdats var stormen Ivar som natten mellan den 12 och 13 december 2013 drog fram genom bland annat Jämtland, Medelpad och norra Hälsingland. Detta oväder med mycket stark blåst förorsakade omfattande skador på många platser på både bebyggelse och skog i de berörda områdena. På Ersk-Mats ledde de hårda stormvindarna till att stallens plåttak började rivas loss och detta drog även med sig stora delar av den ursprungliga underliggande takstols- och undertakskonstruktionen av trä. Plåtar och virke spreds över hela gårdsplanen och ända upp till skogsbrynet cirka hundra meter öster om stallet. Endast 1/6-del av taket och takkonstruktionen fanns kvar efter stormen.

De kringflygande byggnadsdelarna förorsakade två sönderslagna fönster i bostadshuset ”Norr på gården” och två trasiga sidliggare på vindsvåningen i bostadshuset ”Yst på gården”. Även en av de blyspröjsade fönsterbågarna mot söder i bostadshuset ”Yst på gården” skadades av blåsten, liksom hängrännan av trä ovanför ytterdörren. I stallet blåste ett av de två fönsterglasen i fönsterbågen mot väster inne i utedasset sönder. I ladugårdskomplexet blåste ett av dörrbladen

¹ Gagge och Olsson, 2001.

Figur 5. Stallet efter stormen. Foto från nordväst, Boerje Bohlin, december 2013.

i den stora porten mot norr sönder när en lucka blåste upp i byggnadens södra del och vinden därigenom kunde blåsa rakt genom huset och slog sönder ett dörrblad på motsatta sidan. Även luckan var i behov av åtgärder.

Därtill var den friliggande jordkällarens svale av trä i dåligt skick redan innan stormen och dörren gick ej att öppna. Det är dock möjligt att den även skadades ytterligare i blåsvädret.

Figur 6. Jordkällarens svale före renoveringen. Dörren är här borttagen. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2014-09-05.

När stiftelsen Ersk-Matsgårdens representanter uppmärksammade skadorna på stallet dagarna efter stormen i december 2013 införskaffade de omgående presenningar och ordnade en provisorisk taktäckning. Skadade fönster sattes för eller tejpades provisoriskt igen så att byggnaderna skulle klara vintern. De stora snömängderna medförde emellertid att den tillfälliga taklösningen på stallet ej höll för snötyngden och under vintern rasade stora delar av presenningarna ned och ställde stora delar av byggnaden helt utan tak.

Vid genomgången på plats 2014-04-08 uppmärksammades att bristen på provisoriskt tak över pigkammarens västra del hade lett till att snö hade lagt sig ovanpå pigkammarens undertak och sedan smält och runnit in i detta rum med omfattande mögelbildning på rummets ytskikt och ett antal föremål som följt. Vid besiktningen lyftes de möbler och föremål som stod i denna del av byggnaden över till rummets norra del som hade kvar yttertaket ovanför inner-taket.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Allt nytt virke som har använts vid renoveringen är av god kvalitet. Inga utbytta delar har målats i någon kulör utan tanken är att dessa ska få gråna naturligt för att därigenom bättre passa ihop med övriga byggnadsdelar.

Figur 7. Stallet under renoveringen. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-09-05.

Stallet

Den mögelskadade pigkammaren har gjorts ren och vädrats ordentligt och skadade föremål har tagits bort från detta utrymme.

Under våren 2014 utförde Timmerblock AB på uppdrag av kommunen en provisorisk taktäckning i avvaktan på renoveringen. Reglar spikades fast på taket och presenningar spändes fast på dessa regler för att skydda byggnaden.

I augusti 2014 påbörjades den egentliga renoveringen. En byggnadsställning restes först längs stallets östra långsida och den provisoriska taktäckningen revs bort. De ursprungliga takåsarna hade klarat sig och behövde inte bytas ut. Samma sak gällde den sjättedel av taket som klarade stormen och det beslöts att takkonstruktionen, spåntaket och pannplåten på denna del skulle lämnas orörd. Se mer under rubrik *Antikvariska ställningstaganden* nedan.

Timmerblock AB gick igenom de delar av rafter och trobrädor som blåste av taket, men ett stort antal av rafterna var skadade och inte möjliga att återanvända vid renoveringen. De ursprungliga trobrädor som bedömdes som tillräckligt bra har återanvänts och det östra takfallet består nu till 2/3-delar av äldre virke, medan resterande delar är nytillverkade. Sex nya rafter tillverkades med de tidigare som förlaga och fogades även samman med tränaror som de

ursprungliga. På rafterna spikades sedan ett tak av trobrädor och även dessa var av motsvarande dimension och utförande som de som blåste iväg, dvs okantade bakar. Byggnaden försågs emellertid inte med ett nytt tak av takspån utan

Figur 8. Takkonstruktionen i stallet sedd från vindsvåningen vid genomgången inför renoveringen och innan det provisoriska taket kom på plats under våren 2014. Jämför med nedanstående bild. Foto från sydöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-04-08.

Figur 9. Takkonstruktionen i stallet sedd från vindsvåningen. På bilden ses bland annat sammanfogningen mellan rafter och trobrädor med tränaror. Foto från söder, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-08.

ovanpå trobrädorna monterades läkt och masonit och på masoniten spikades strö- och bärläkt och ett nytt tak av galvaniserad pannplåt. De delar av plåttaket som blåste av var så skadade att de ej gick att återanvända. Stalltaket försågs slutligen med vindsbänkar och vattbrädor och en ny hängränna av trä mot gården. Ett skadat fäste i trä till hängrännan på den östra sidan har lagats.

Det skadade fönstret mot väster i stallbyggnaden lagades och försågs med återanvänt helt fönsterglas av Timmerblock AB.

Ladugårdskomplexet

Timmerblock AB tog med sig det stormskadade dörrbladet till sin verkstad i Norrkämsta i Ljusdal. Dörrbladet, vilket hade nytillverkats vid renoveringen 2009-2010, renoverades och försågs med både återanvända och nya brädor. Nytt virke är av samma dimensioner som tidigare och porten har även nu fogats ihop med träanor. Äldre järndetaljer har återanvänts.

Figur 10. Ladugårdskomplexets norra port efter renovering. Foto från nordväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-08.

Norr på gården

De sönderslagna två fönsterrutorna i bostadshuset ”Norr på gården” har lagats av Timmerblock AB och försetts med äldre fönsterglas.

Yst på gården

Två skadade vindfönster, så kallade sidliggare, i bostadshuset ”Yst på gården” har lagats av Timmerblock AB och försetts med äldre fönsterglas. Den skadade blyspröjsade fönsterbågen togs med till Ljusdal av Timmerblock AB och lagades av glasmästerifirman Hedlunds glas. Fönsterbågen sattes sedan tillbaka på plats i samband med slutbesiktningen. Den skadade hängrännan av trä över farstubron på detta hus har åtgärdats.

Figur 11. Källarsvalen efter nytillverkning av samtliga delar med den tidigare konstruktionen som förlaga. Foto från sydväst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-08.

Källarsvalen vid jordkällaren

Vid närmare genomgång av källarsvalen vid jordkällaren visade det sig att den var i så dåligt skick att den måste nytillverkas i sin helhet. Dörren höll på att falla i bitar och den bärande konstruktionen var rötskadad. Timmerblock AB använde den äldre källarsvalen som utgångspunkt vid nytillverkningen och den nya fick således precis samma mått och virkesdimensioner.

ANTI-KVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Innan renoveringen inleddes fördes diskussioner mellan fastighetsägaren, Läns-museet och Länsstyrelsen i vilken utsträckning den sönderblåsta takkonstruktionen skulle rekonstrueras. Då alla var ense om att den för Ersk-Mats speciella sammanfogningstekniken med träanor var viktig att bevara beslöts att takkonstruktionen skulle byggas upp på traditionellt sätt som tidigare med åsar, rafter och trobrädor. Däremot ansågs det ej möjligt att återskapa spåntaket då detta dessutom inte längre är byggnadens yttersta takmaterial. För att ändå bevara kunskapen om att stallet tidigare har haft ett traditionellt spåntak behölls den oskadade norra delen av det östra takfallet orörd under plåttaket.

Då källarsvalen vid jordkällaren var för dålig för att det skulle vara möjligt att renovera den beslöts att den skulle rekonstrueras med den tidigare som förlaga. Även vid renoveringen av jordkällaren 1982 rekonstruerades denna källarsvale med utgångspunkt från den tidigare.

Figur 12. Stallet innan renoveringen inleddes. Jämför med figur 13 här nedan. Foto från nordöst, Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-04-08.

Figur 13. Stallet från nordöst med det bevarade takpartiet i det östra takfallets norra del med äldre pannplåt i mer matt kulör. Vid taknocken skymtar en av Timmerblocks medarbetare som arbetar med det västra takfallet. Foto från nordöst, Daniel Olsson Läns museet Gävleborg 2014-09-05.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Renoveringsarbetet har följt de ursprungliga planerna och inga avvikelser har gjorts från villkoren i bidragsbeslutet.

KVARSTÅENDE ARBETEN

I samband med slutbesiktningen studerades en rad olika skador på byggnader vid Ersk-Mats och fastighetsägaren Nordanstigs kommun har för avsikt att söka byggnadsvårdsbidrag för framtida åtgärder på dessa hus. För stallets del bör täckbrädorna vid grunden på den västra fasaden sättas fast bättre då de delvis har glidit ned. Enstaka brädor kan också vara rötskadade.

Det är betydelsefullt att ladugårdskomplexets portar och luckor kan stängas och på lämpligt vis hållas kvar i läge så att de ej skadas av framtida blåsväder. Det är även viktigt att resterna av det sönderblåsta taket från stallet tas om hand så att de ej ligger kvar i högar på marken bakom vedboden.

Figur 14. Stallet vid slutbesiktningen. Foto från sydost, Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-10-08.

ÖVRIGT

Under vintern 2013–2014 har stallbyggnaden haft besök av en björn som med klorna lämnat tydliga rivmärken vid porten på den östra fasaden.²

På vinden i stallbyggnaden påträffades under renoveringen följande inskription som är av intresse för gårdens renoveringshistoria: ”Den 31 maj 1934 höll vi på att taka denna byggnad. Manfred Blixt. Olov Höst”.³ Enligt Hassela församlingsbok för detta år var Manfred Blixt skogsarbetare, född 28/4 1901 och bosatt i byn Gräsåsen i Hassela, inte långt från Ersk-Mats. Skogsarbetaren Olov Höst var enligt samma källa född 28/11 1877 och skriven på fastigheten Lindsjön 1 i Hassela. År 1935 flyttade även han till Gräsåsen.⁴

² Bohlin, 2014, muntlig uppgift.

³ Wallin, 2014, muntlig uppgift

⁴ Härnösands landsarkiv, Hälsingland, Hassela socken, Hassela församlingsbok AII:4b

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 434-3371-14

Beslutsdatum: 2014-05-20

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 176/310

Fastighet: Lindsjön 1:13

Socken: Hassela

Kommun: Nordanstig

Lagskydd: Byggnadsminne enligt Kulturmiljölagen (BM 85)

Uppdragsgivare: Nordanstigs kommun

Totalentreprenör: Timmerblock AB, Ljusdal

Underentreprenör: Hedlunds glas, Ljusdal

Byggledare: Magnus Wallin, Timmerblock AB, Ljusdal

Projekttid: April samt augusti–oktober 2014

Materialleverantörer: Virke Timmerblock AB, Ljusdal

Pannplåt Ekonomistål, Kil

Besiktningsdatum: 2014-04-08 Antikvarisk medverkan 1

2014-09-05 Antikvarisk medverkan 2

2014-10-08 Slutbesiktning

Dokumentationshandlingar förvaras i Länsmuseets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Arkiv

Härnösands landsarkiv, Hälsingland, Hassela socken, Hassela församlingsbok AII:4b (Digital sökning via www.svar.ra.se)

Länsmuseet Gävleborg, topografiskt arkiv. Nordanstigs kommun, Hassela socken, Ersk-Mats

Tryckt material

Hudiksvalls tidning 2013-12-18: ”Vi får inte slå i en spik...” Tidningsartikel om skadorna på Ersk-Mats efter stormen Ivar.

Otryckt material

Almqvist, Lena. Ersk-Matsgården (...). Vård och underhållsplan 2007-11-24.

Gagge, Carl-Magnus och Olsson, Daniel (2001) *Kulturmiljövård*.

Byggnadsminnesutredning. Ersk-Mats (...). Rapport 2001:1.

Informanter

Bohlin, Boerje. Ordförande i stiftelsen Ersk-Matsgården. Muntliga uppgifter under renoveringen.

Wallin, Magnus. Timmerblock AB, Ljusdal. Muntliga uppgifter under och efter renoveringen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE